

*Адамюк Н. Б.,
науковий співробітник*

*Чепчина І. І.,
науковий співробітник*

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЖМ: НА ПРИКЛАДІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Анотація

В даній статті охарактеризовано особливості синтаксичної побудови жестових конструкцій, акцентована увага на відмінностях, характерних для різних типів простого речення за метою повідомлення; зроблено порівняльний аналіз синтаксису простих речень української мови, української жестової мови і калькованого жестового мовлення на практичному матеріалі з метою визначення лінгвістичних відмінностей між різними мовними системами, що, в свою чергу, дає можливість для знайомства і кращого пізнання рідної мови глухих.

Ключові слова: словесна мова, українська жестова мова, кальковане жестове мовлення, просте речення, розповідне речення, окличне речення, питальне речення, заперечне речення, синтаксична будова простого речення, жестова одиниця.

Як свідчать дослідники жестової мови (ЖМ) [3], ця система спілкування між глухими існує на території України від часу появи перших громадських осередків, перших навчальних

закладів для нечуючих дітей, відкриття яких відноситься до початку ХІХ століття, – таким чином, за простим математичним підрахунком, вона існує біля двох сотень років.

ЖМ, яка виникла як потреба і засіб комунікації, і яка виконує функцію узагальнення явищ оточуючої дійсності, – розвивається, відображаючи успіхи пізнавально-практичної діяльності глухої людини, вступаючи в складні взаємодії зі словесною мовою (СМ), яку глуха особа засвоює в процесі спеціального навчання.

В радянській сурдопедагогіці ЖМ була об'єктом дослідження: її вивчали Р. М. Боскіс і Н. Г. Морозова крізь призму СМ, Л. Виготський – як символічну систему зі своїми закономірностями та власною структурою. Проте найближче до лінгвістичного дослідження ЖМ, як повноцінної мовної системи, підійшов Р. Г. Краєвський, який здійснив лінгвістичний опис МЖ жестів глухих на основі українознавчого матеріалу [2]. В його праці «Мова жестів» зафіксовані певні жестові одиниці, які належать лише до ЖМ, і не застосовуються в КЖМ.

За кордоном першими дослідниками жестових мов нечуючих визнають де Лепе, Сикара, Джерандо, Либрера, які вважали ЖМ самостійними від закономірностей словесних мов [3]. Проте саме американський дослідник АЖМ Вільям Стоку застосовував особливості «структурної лінгвістики» при розкритті мовознавчих особливостей ЖМ глухих американців. В Росії з 2005 року лінгвістичним аналізом ЖМ займаються А. Комарова, Т. Давиденко.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються останнім часом в Україні в питаннях застосування УЖМ, створюють нові умови для функціонування системи освіти. В сьогоденних

умовах ринкових відносин, суцільної комп'ютеризації та сучасної технології до випускника спеціальної школи для нечуючих дітей висувуються підвищені вимоги. Вища школа вимагає від нього самостійності, ерудованості, вміння швидко приймати рішення, логічно мислити, а також вміння викладати свої думки державною мовою з дотриманням її мовних норм. Проте зазначені якості перебувають у явній суперечності з існуючою системою освіти, і розв'язати їх можливо лише шляхом демократизації та гуманізації середньої спеціальної школи. Першим кроком на цьому шляху стало введення в навчальний реєстр загальноосвітніх спеціальних навчальних закладів для дітей глухих та дітей зі зниженим слухом нового предмету «Українська жестова мова». Це нововведення викликало багато питань, серед яких головними є підбір досвідчених кадрів та методика викладання саме УЖМ, а не КЖм.

В зв'язку з вищезазначеним ми маємо намір у даній статті розкрити наступні питання:

1. Дати коротку характеристику жесту як значущій одиниці УЖМ;
2. Показати панораму простого жестового речення, щоб допомогти зрозуміти особливості синтаксичної побудови жестових конструкцій;
3. На практичному матеріалі провести порівняльний аналіз двох мовних систем: УЖМ і КЖм, остання якої є прообразом СМ;
4. Акцентувати увагу на відмінностях, які є характерними для різних типів речення: розповідного, питального, спонукального і окличного в УЖМ.

Оскільки ЖМ – це самостійна, яка суттєво відрізняється

від СМ, багаторівнева лінгвістична система, яка володіє своєрідною багатою і складною за структурою лексикою і граматикою, синтаксичними особливостями.

Якщо в СМ серцевиною є *слово*, то в УЖМ *жест* є основною значущою (семантичною) одиницею, що має складну структуру. Якщо слово складається з *фонем*, то і жест складається з таких компонентів як *конфігурація, місце жесту і характеристики руху руки*.

Жест глухих являє собою рух руки (двох рук) і пальців рук. Руки, рухаючись, часто торкаються певним чином обличчя, голови, тулуба, які, таким чином, пасивно беруть участь у жесті. Співробітниками лабораторії ЖМ Інституту спеціальної педагогіки АПН України розроблена система позицій, що враховує згадану локалізацію жестових одиниць. Зазначених позицій задокументовано у кількості 8.

Міміка обличчя, а точніше рухи частин обличчя, включаючи брови, губи, ніс, рот, є важливим додатком до ЖМ, оскільки в процесі жестового спілкування відіграє значно більшу роль, ніж в процесі усної словесної комунікації.

Для вираження певних відношень в ЖМ використовуються два порядки побудови речень: *лінійний* і *одночасний*. Тобто при першому порядку жестові одиниці слідують одна за одною засобом однієї чи двох рук, а при одночасному порядку одна рука відтворює один жест, а інша рука – інший жест в один і той же вимір часу.

Жест як елемент мови відрізняється такими особливостями:

1. Жест виконується в просторі руками того, хто говорить, він може бути розташований вище, нижче, ближче, далі,

правіше, лівіше від умовної точки відліку, тобто має компонент локалізації жесту.

2. При застосуванні жесту одною чи двома руками комбінації фіксованих положень пальців рук і їхніх рухів (конфігурація) можуть функціонувати в більшому чи меншому просторі, ніби охоплюючи більший чи менший обсяг.

3. Жест, який включає в себе рухи рук, а також пальців рук, може при виконанні характеризуватися особливістю руху: його напрямом, темпом тощо.

4. При об'єднанні жестів в структуру вони можуть виконуватися послідовно і одночасно. В останньому випадку ми маємо справу з двома варіантами: в одному два жести виконуються одночасно, в другому – до частини жесту, який виконувався раніше, приєднується новий жест.

Для розкриття лише деяких синтаксичних особливостей УЖМ доцільно розглянути особливості побудови простого речення в УЖМ. Так само як і в СМ, в УЖМ прості речення мають певну класифікацію.

За метою повідомлення вони поділяються на розповідні, питальні та спонукальні речення. *Розповідне* жестове речення містить у собі повідомлення про якийсь факт, розповідь про щось. Поділяються в свою чергу, на стверджувальні та заперечні речення.

Питальні речення містять у собі якесь запитання, покликане отримати інформацію, про щось дізнатися. Зазначені речення поділяються, у свою чергу, на власне питальне (містять пряме питання, що вимагає обов'язкової відповіді) та риторичні питальні речення (що не вимагають відповіді).

Спонукальні речення виражає волевиявлення мовця, яке потребує виконання, а саме: наказ, прохання, пораду,

застереження, протест, згоду. Зазначаємо, що речення СМ записані маленькими друкованими буквами у форматі курсиву; словесне позначення жестових одиниць як УЖМ, так і КЖМ записані великими друкованими буквами з позначенням відповідних аббревіатур: УЖМ, КЖМ, дактилями записані малими друкованими літерами у форматі курсиву через тире.

Як було вище відмічено: в УЖМ, як і в інших національних ЖМ, є відмінна особливість, яка відсутня у СМ логічно: це – одночасність передачі інформації. Якщо у вербальній мові слова будь-якого речення озвучуються, відтворюються на письмі послідовно (що властиво і ЖМ), то у жестовій мові є і друга передача: одночасна. Відбувається це завдяки одночасному показу двох-трьох жестових одиниць, що позначають різні відношення, та які передаються засобом обох рук.

Наприклад, у СМ ми будуємо речення лінійно: *Машина виїхала з гаража.*

В УЖМ показуємо це одночасно: активною рукою відтворюємо жестову одиницю, що позначає об'єкт МАШИНА, і при тому зазначена рука рухається (МАШИНА ЇДЕ). Іншою, пасивною, рукою покажемо жест на позначення ГАРАЖ. Тепер активна рука, що відтворює зміст МАШИНА ЇДЕ, рухається з-під пасивної руки, що відтворює ГАРАЖ, назад, і ми розуміємо значення руху активної руки, як ВІЙЇДЖАТИ. Одночасність застосування обох рук і передає зміст жестового речення: ГАРАЖ (пас. рука) + МАШИНА ВІЙХАТИ (актив. рука).

Розповідне речення. Що стосується власне стверджувального розповідного жестового речення, то при його побудові застосовуються наступні правила:

1. При побудові розповідного речення лінійного порядку першою відтворюється та жестова одиниця, що позначає об'єкт, що відповідає на питання *хто? що?* (аналог у СМ – підмет), слідом відтворюється жест на позначення дії предмету (у СМ – присудок). Наприклад:

Я / КУПИТИ / ВЖЕ.

Я купила.

Якщо у зазначеній жестовій конструкції переставити жестові одиниці, як це можливо у СМ, то нечуюча особа може зрозуміти це як *«Купили мене (мені)»*.

2. При поширенні простого розповідного *стверджувального* речення жестовою одиницею, що позначає якість предмету (у СМ – прикметник) першою відтворюється жестова одиниця, що позначає об'єкт, потім жест на позначення якості даного предмету. В разі наявності двох і більше жестових одиниць на позначення предмету жест, що позначає якість, відтворюється після демонстрації відповідної жестової одиниці, що позначає об'єкт:

ТАРІЛКА / ПИРІГ / СМАЧНИЙ.

Смачний пиріг на тарілці.

Якщо в зазначеній жестовій конструкції поміняти місцями жестові одиниці, що позначають предмети *тарілка* і *пиріг*, то зміст інформації спотворюється, оскільки жестова конструкція нестиме значення про те, що саме *тарілка* є *смачною*.

3. При побудові розповідного *стверджувального* речення із застосуванням жестової одиниці, що позначає час, місце, причину тощо (у СМ – прислівник), першою відтворюється жестова одиниця, що позначає предмет, наступною – жест, який уточнює обставину зазначеного предмета. Наприклад:

ТАРІЛКА / ПИРІГ / МАЛО.

На тарілці мало пирогів.

При перестановці двох жестових одиниць на позначення предмету, новостворена жестова конструкція нестиме таке смислове навантаження - «*З пирогами тарілок мало*».

5. Якщо у СМ логічним наголосом підкреслюється базове слово, то в УЖМ базовий жест для чіткої візуалізації застосовується останнім. На поданому прикладі останнім відтворена жестова одиниця на позначення предмету БАНКЕТ (жест. констр. № 1). Тобто співрозмовник, який отримує дану інформацію, розуміє, що *сьогодні відбудеться не щось інше (екскурсія, конференція тощо), а саме банкет*. Якщо подане розповідне речення завершити жестом СЬОГОДНІ, то зміст буде наступним: *банкет буде не завтра, а саме сьогодні*.

Окличне розповідне речення. Побудова окличного речення в УЖМ аналогічна до побудови простого розповідного речення. Звертаємо увагу на те, що при візуальному сприйманні та відтворенні окличного жестового речення підвищується його

експресивність. Змінюється характеристика рухів руки (рук), які стають швидкими в момент відтворення жестових одиниць, дещо різкими в залежності від змістового навантаження; збільшується амплітуда рухів руки (рук). Привертає увагу емоційний вираз обличчя інформатора, який в різних окличних реченнях містить широкий спектр почуттів, від гніву до радощів, що ми спостерігаємо у жестовій конструкції № 2. Третім чинником є зміна положення верхньої частини тулуба. На зазначеній конструкції нахил вперед голови і плечового пояса.

Питальне жестове речення. В УЖМ існує два правила для послідовної

побудови питального речення. Перше: жестова одиниця, що містить в собі запитання, завжди ставиться в кінці речення. Наприклад, словесне речення в УЖМ передаємо так:

а) ДВА МНОЖИТИ ДВА БУДЕ СКІЛЬКИ?

Скільки буде двічі два?

б) ТИ САЛАТ ЦЕЙ ПРОБУВАТИ ВЖЕ?

Чи пробувала ти цей салат?

Коли питальне речення містить декілька жестових одиниць, що позначають предмет, то питальні жестові одиниці: ХТО, КОЛИ, ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ, ЯК тощо можуть повторюватися для підсилення питальної конструкції, наприклад:

ЯК ВОНИ МОЖЕ (ПАРКАН (пас. рука)

ПЕРЕЛІЗТИ (актив. рука) ЯК?

Як вони можуть перелізти паркан?

Друге, невід’ємне для всіх речень правило, якого слід чітко дотримуватися саме при постановці питальних речень, це – вираз обличчя, «виразність» жестових одиниць, що несуть питальне навантаження, довші паузи тощо.

Для кращого розуміння механізму побудови питальних жестових речень розглянемо нижчеподану панораму жестового речення (*жест. констр. № 3*). Словесне питальне речення *Сьогодні буде банкет чи не буде?* в жестовому варіанті буде передаватися так: БАНКЕТ СЬОГОДНІ БУДЕ ЧИ НЕ БУДЕ?

Також звертаємо увагу на положення голови при відтворенні жестових одиниць, що позначають питання, оскільки положення голови відноситься до другого правила при побудові питального жестового речення. Ми бачимо, як змінюється нахил голови: у випадку БУДЕ голова нахилена в один бік, при НЕ БУДЕ – в інший.

Заперечне жестове речення. В УЖМ заперечні одиниці НІ, НЕ БУДЕ, НІКОЛИ, НЕ ХОЧУ тощо, які є основою розповідних питальних жестових конструкцій, застосовуються лише після жестів, які вони заперечують. Наприклад, якщо нам треба показати зміст: *Я не хочу тебе бачити.* послідовним відтворенням жестових одиниць: Я НЕ ХОЧУ ТЕБЕ БАЧИТИ,

то нечуючі можуть зрозуміти зазначене речення як: *Я не хочу. Ти це бачиш.* А тому вірним буде така послідовність застосування жестових одиниць у даному реченні: Я БАЧИТИ ТЕБЕ НЕ ХОЧУ.

Це мовне правило побудови заперечних жестових речень. Друге правило заключається в тому, одиниці СМ, які несуть в собі заперечення, в УЖМ, при можливості, замінюються не відповідними, а іншими жестами. Наприклад, *не дорогий* – ДЕШЕВИЙ, *не весело* – СУМНО або *не ставиться* після певного

слова, наприклад, *Я не працюю* передаємо так: Я / ПРАЦЮЮ / НЕ.

Тому поданий зміст речення: *Сьогодні банкету не буде* (жест. констр. № 4), побудоване за мовними нормами УЖМ і демонструється так: БАНКЕТУ СЬОГОДНІ НЕ БУДЕ, в якому першим є жест, що позначає предмет (в даному випадку виконує функцію підмета), наступним є жест-прислівник і, нарешті, заперечний жест НЕ БУДЕ, який замінений на СКАСОВУЄТЬСЯ.

Тепер розглянемо синтаксичну будову декілька простих речень у трьох мовних системах, а саме: писемного мовлення СМ, КЖм і УЖМ. Слід звернути увагу на те, що:

- КЖм є прообразом СМ, тому у даних мовних системах діє лінійний спосіб передачі, коли мовні одиниці слідують одна за одною в тому ж самому порядку;

- УЖМ докорінно відрізняється синтаксичною побудовою від двох попередніх, що засвідчує той факт, що УЖМ є окремою лінгвістичною системою, а СМ і КЖм складають єдину мовну групу;

- Жестові одиниці КЖм і УЖМ можуть не співпадати,

що є нормою, оскільки в клас КЖМ увійшли лише певна група жестових одиниць УЖМ при тому, що остання володіє великим класом жестових одиниць, які властиві лише УЖМ;

- Письмово передати змістові відношення між жестовими одиницями, що позначають різні предмети, дії цих предметів, часові поняття тощо неможливо, на наше переконання, оскільки вони фіксуються під час живого візуального обміну інформації різного характеру. Вірним буде відобразити панораму жестових одиниць УЖМ.

Спершу йтимуть прості речення СМ, за ними - речення КЖМ, які завершуватимуться реченнями УЖМ. Отже:

1. а). *Особисто тобі я продам машину дешево* (СМ)

		
ОСОБИСТО	ТОБІ	Я
		
ПРОДАМ	МАШИНУ	ДЕШЕВО

Жестова конструкція № 5.
ОСОБИСТО ТОБІ Я ПРОДАМ МАШИНУ ДЕШЕВО (КЖМ).

б) УЖМ

МАШИНУ

ПРОДАМ

ЯК ДЛЯ ТЕБЕ

ЗІ ЗНИЖКОЮ

Жестова конструкція № 6.
МАШИНУ ПРОДАМ ЯК ДЛЯ ТЕБЕ ЗІ ЗНИЖКОЮ (УЖМ).

2. а) На допиті в міліції заарештований розповів усе (СМ).

На

ДОПИТИ

-в-

МІЛІЦІЇ

ЗААРЕШТОВАНА (ОСОБА)

РОЗПОВІЛА

ВСЕ

Жестова конструкція № 7. На- ДОПИТИ -в-МІЛІЦІЇ ЗААРЕШТОВАНА (ОСОБА) РОЗПОВІЛА ВСЕ (КЖм).

ЗААРЕШТОВАНА (ОСОБА)

МІЛШЦІ

(НА) ДОПИТІ

ВІКЛАЛА ВСЕ

*Жестова конструкція № 8. ЗААРЕШТОВАНА (ОСОБА) МІЛШЦІ
(НА) ДОПИТІ ВІКЛАЛА ВСЕ (УЖМ).*

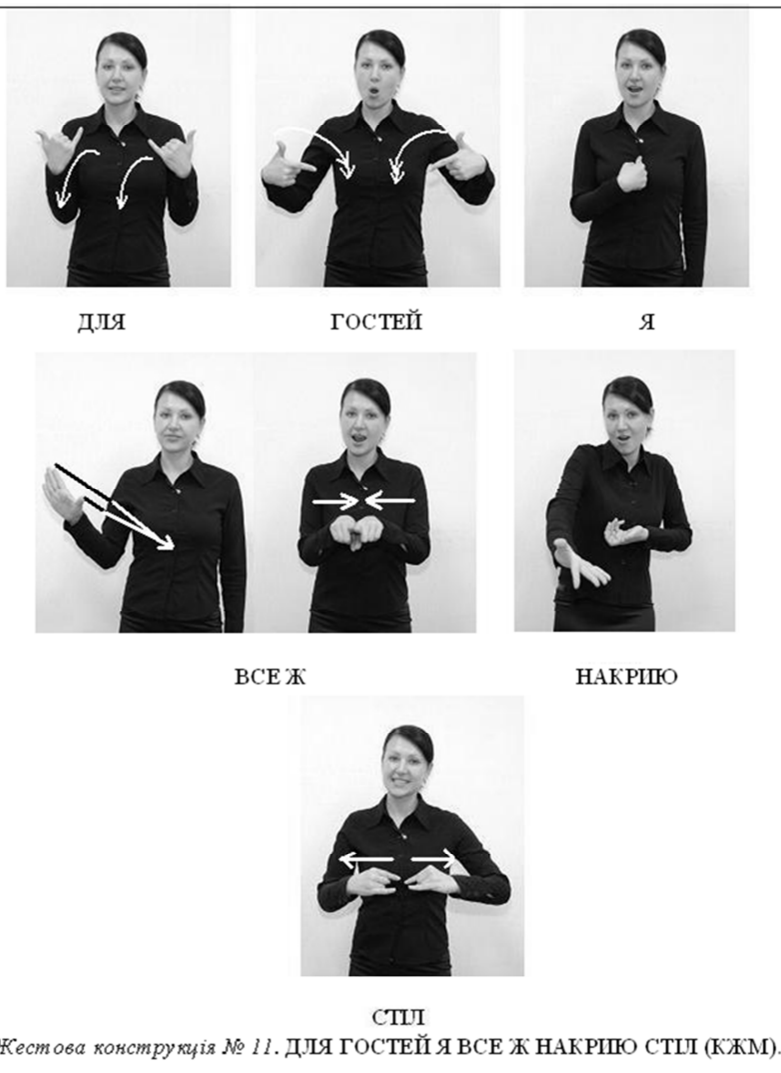
2. а) У дівчини плаття немодне (СМ).

б) УЖМ

3. а) Для гостей я все-таки накрию стіл (СМ).

б) УЖМ

		
ГОСТІ	ДО МЕНЕ ЗАВІТАЛИ	НЕСПОДІВАНО
		
Я	НАШВИДКОРУЧ	НАКРИЛА (СТІЛ)
		
ЇЖА-СМАКОТА		
Жестова конструкція № 12. ГОСТІ ДО МЕНЕ ЗАВІТАЛИ НЕСПОДІВАНО Я НАШВИДКОРУЧ НАКРИЛА (СТІЛ) ЇЖА-СМАКОТА (УЖМ).		

З огляду вищевикладеного, можемо зробити наступні висновки:

1. Жест, який є значущою одиницею УЖМ, так само може членуватися на компоненти, як і слово у СМ. Різниця полягає

лише у тому, що останнє є знаком вербальної мови, а жест – невербальної мови;

2. Лінійний (послідовний) порядок побудови речення, в даному випадку простого, притаманний СМ, КЖм і УЖМ, проте останній мовній системі властивий також другий порядок побудови речення – одночасний, коли вступають в дію обидві руки, які відтворюють дві і більше жестових одиниць.

3. Якщо у СМ звучання голосу, більш точніше інтонація, є компонентом, який підкреслює, уточнює, акцентує увагу на чомусь, то вираз обличчя, його міміка, є суттєвим компонентом ЖМ, оскільки розширює, поглиблює передану інформацію разом з вищеперерахованими якостями інтонації у СМ. Вираз обличчя нечуючого мовця віддзеркалює з максимальною точністю весь зміст інформації в момент передачі її комуніканту, супроводжуючи та коментуючи зміст почуттями, які переживає промовець на момент висловлювання.

4. Синтаксичні особливості простого речення лінійного порядку в УЖМ полягають в тому, що у простому розповідному жестовому реченні першим відтворюється жест, що позначає об'єкт, потім - жестова одиниця на позначення його дії; при застосуванні жесту, що позначає якість предмету, першим застосовується жест на позначення самого предмету; аналогічна ситуація відбувається із застосуванням у реченні жестової одиниці, що позначає час, місце, причину, умову тощо, - першим відтворюється жест, що позначає предмет, наступним відтворюється мовна одиниця УЖМ на позначення обставини даного предмету. Для підкреслення базового жесту у реченні його застосовують останнім, супроводжуючи додатковими характеристиками руху жесту. При відтворенні окличного речення підвищується його експресивність, змінюється

характеристика рухів руки (рук), емоційний вираз обличчя мовця виступає на передній план, змінюється також і положення верхньої частини тулуба. У питальному реченні жести є одиниця, що несе в собі запитання, завжди відтворюється останньою. В заперечному реченні жести НІ, НІКОЛИ, НЕ БУДЕ, НЕ ХОЧУ, НІЗАЩО тощо застосовуються після тих мовних одиниць, які вони заперечують.

5. Синтаксична побудова простого речення у СМ і КЖМ доводить, що КЖМ є прообразом СМ, що у них спільні мовні норми; УЖМ є самостійною, багаторівневою лінгвістичною системою, у складі якої є багата, своєрідна і складна за структурою лексика (на відміну від КЖМ) і граматика, різноманітні засоби вираження смислів і відношень між смислами для вираження думки і аналізу інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зайцева Г. Л.* Жест и слово. Научные и методические статьи. – М., 2006. – С. 144-154.
2. *Кульбіда С. В., Зборовська Н. А.* Особливості лінгвістичного дослідження української жестової мови у доробку Р. Г. Краєвського / Жестова мова й сучасність: зб.наук.праць. – Вип.2. – К.: Актуальна освіта, 2007. – С. 197 – 210.
3. *Кульбіда С. В.* Стан використання і вивчення жестової мови. Історія досліджень // Сучасні тенденції розвитку соціальної освіти (Українсько-Канадський досвід) = Modern trends of special education development (Canada-Ukraine Experience): Матеріали Міжнар. конф., Київ, 25-26 травня 2004 р. /за ред.: В. І. Бондаря, Р. Петришина. – К.: Наук. світ. 2004. – С. 75 – 83.
4. Новий довідник. Українська мова. Українська література. – К.: ТОВ «Казка», 2009. – 864 с.
5. *Stokoe W.* 1990. A Historical Perspective on Sign Language Research. Theoretical issues. (Proceedings of the International Conference? Theoretical Issues in Sign Language Research, II, May 18-21,1988 at

Аннотация

В данной статье охарактеризован жест как значимая единица жестового языка, раскрыты особенности синтаксического построения жестовых конструкций, акцентировано внимание на отличиях, характерных для разных типов простого предложения за целью сообщения; сделан сравнительный анализ синтаксиса простых предложений украинского языка, украинского жестового языка и калькирующей жестовой речи на практическом материале с целью определения лингвистических отличий между разными языковыми системами, что, в свою очередь, дает возможность для знакомства и лучшего познания родного языка глухих.

Ключевые слова: словесный язык, украинский жестовый язык, калькирующая жестовая речь, простое предложение, повествовательное предложение, восклицательное предложение, вопросительное предложение, отрицательное предложение, синтаксическое строение простого предложения, жестовая единица.

Summary

A gesture as meaningful unit of Sign language is described in this article, the features of syntactic construction of Sign constructions are exposed, attention is accented on differences, characteristic for the different types of simple sentence after the purpose of report; the comparative analysis of syntax of simple sentences of Ukrainian is done, Sign Ukrainian and tracing Sign speech on practical material with the purpose of determination of linguistic differences between the different linguistic systems, that, in same queue, enables for an acquaintance and the best cognition of the mother tongue of deaf.

Keywords: verbal language, Sign Ukrainian, tracing Sign speech, simple sentence, narrative suggestion, exclamatory suggestion, interrogative suggestion, negative suggestion, syntactic structure of simple sentence, Sign unit.